

<https://doi.org/10.15407/fd2023.02.172>

УДК 140.8:17

Тетяна ГАРДАШУК, доктор філософських наук,
завідувачка відділу логіки та методології науки
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
Київ, 01001, Трьохсвятительська, 4
gardashuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1831-2021>

СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЩАСТЯ ТА ЇХ ЗАСТОСОВНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу сучасних підходів до визначення, концептуалізації та інтерпретації щастя з метою окреслення умов щастя для українців (українського щастя). Це важливо для формування візії повоєнного майбутнього, визначення інтегральної мети подальшого розвитку українського суспільства та місця, яке в ньому посідатиме політика щастя.

Розглянуто суб'єктивні та об'єктивні, внутрішні та зовнішні умови щастя, зокрема залежність від економічних та екологічних чинників у їхній взаємопов'язаності. Актуальність такого аналізу зумовлена глобальною ситуацією (глобальні екологічні кризи, зростання екологічних загроз і викликів, зменшення загального природного капіталу тощо) та національними реаліями (шкода доквіллю внаслідок російської агресії та виклики повоєнної відбудови).

Спеціальну увагу приділено нелінійному впливу матеріального добробуту на щастя, а також залежності щастя від якості довкілля. Розглянуто парадокс Істерліна, коли зростання доходів приносить задоволення лише до певної точки насичення; «Велику сімку» чинників, що впливають на щастя, Р. Леярда (родинні стосунки, матеріальний стан, робота, залученість у громаду та дружба, фізичне і ментальне здоров'я, персональна свобода і персональні цінності); методологію «конвертації» природного капіталу у тривале, комфортне й щасливе життя населення (Індекс Щасливої планети); роль еволюційно зумовленого психоемоційного зв'язку з природою як умови благополуччя та щастя (гіпотеза біофілії).

Висловлено думку, що для України важливо не лише оцінити обсяги економічних і екологічних втрат, зумовлених російською агресією, а й передбачити економічну та екологічну вартість повоєнної відбудови. Також необхідно розробити стратегію узгодження економічної, соціальної та екологічної політик як складових інтегральної політики щастя. Природу належить розглядати не лише як джерело ресурсів, а й як основу задоволення нематеріальних потреб людини та почуття біофілії.

Ключові слова: щастя, благополуччя, матеріальні та екологічні чинники щастя, біофілія, повоєнна відбудова України.

Цитування: Гардашук, Т. (2023). Сучасні інтерпретації щастя та їх застосовність для України. *Філософська думка*, 2, 172–186. <https://doi.org/10.15407/fd2023.02.172>

*«Не той щасливий, хто бажає кращого,
а хто задоволений тим, чим володіє».
«Щасливий, кому вдалося знайти щасливе життя,
але щасливіший, хто вміє користуватися ним».*

Григорій СКОВОРОДА

Вступ

Поняття щастя посідає одне із найважливіших місць в ієрархії людських цінностей та індивідуальному житті людини. На інтуїтивному рівні кожна людина має певне уявлення про щастя і речі та обставини, які уможливають його, роблять чи можуть зробити її щасливою. Складнішим є питання про узагальнене визначення щастя, що було і залишається наскрізною темою для філософських розмислів з часів Античності й до наших днів, а також про можливість та умови щасливого суспільства («щастя для всіх»), про умови уможливлення щастя для людей та політики щастя.

У наш час дослідження щастя — це складна міждисциплінарна галузь під узагальненою назвою «наука про щастя» («science of happiness»), що має на меті комплексну концептуалізацію та теоретизацію феномена щастя на ґрунті поєднання філософських суджень та результатів багатьох емпіричних досліджень (Besser, 2021). Наука про щастя включає психологію¹, нейрофізіологію², економіку³, соціологію⁴, політику⁵ тощо, а кількість публікацій, присвячених дослідженню щастя, стрімко зростає. Наприклад, одна з найповніших бібліографічних баз «Світова база даних щастя. Архів результатів досліджень про суб'єктивне задоволення життям» (World database of happiness) на початку 2023 року містила понад 15 тисяч джерел, систематизованих відповідно до об'єкта, місця, часу і методології дослідження. Ця база даних є основою для подальшого кількісного синтезу досліджень.

Заснований 2000 року міжнародний журнал «The Journal of Happiness Studies», що є однією з платформ для «виробленню нового погляду на класичну тему», визначає три головні сфери дослідження щастя: 1) теоретична концептуалізація благополуччя, щастя і хорошого життя; 2) емпіричні дослідження благополуччя й щастя в різних групах населення, контекстах і культурах; 3) просування та розвитку нових методів (інструментів) оцінки, зазначаючи водночас, що тему щастя не обмежено лише цими питаннями (Veenhoven et al., 2000).

Результати моніторингу щастя та їх аналіз регулярно оприлюднюють у різноманітних звітах міжурядових і міжнародних неурядових організацій,

¹ Психологія досліджує кореляцію між щастям і певними психологічними станами.

² Нейрофізіологія досліджує механізми виникнення відчуття щастя на індивідуальному рівні.

³ Економіка досліджує економічні контексти щастя, зокрема, його зв'язок з добробутом.

⁴ Соціологія розробляє методи вимірювання індивідуального і загального щастя та визначає соціальні індикатори щастя.

⁵ Розробка стратегій та інструментів, спрямованих на покращення загальних умов суспільства.

дослідницьких центрів, проектів тощо. Причому їхні результати можуть мати розбіжності відповідно до цілей, завдань та методів дослідження, а також через відмінності теоретичних і методологічних засад інтерпретації отриманих даних.

Від самого початку відновлення державної незалежності в українському суспільстві тривають дискусії щодо національної ідеї, серед яких чималу увагу приділяють питанню про *українське щастя*⁶ та з'ясуванню, наскільки українці щасливі чи нещасливі порівняно з іншими націями.

Сьогодні зрозуміло, що безпрецедентна за своєю жорстокістю і цинічністю російська агресія, яка несе смерть, втрати й руйнування, робить українське суспільство загалом і окремих людей вкрай нещасливими. Цей висновок видається самоочевидним для тих, хто вже зазнав бід, спричинених війною, втратив рідних чи друзів, відчув нездійсненність планів і сподівань, усього того, що є дорогим і цінним не лише в матеріальному, а й в емоційному, духовному, екзистенційному вимірах. Як зазначає Бруно Фрей, безпосередніх наукових досліджень про вплив війни на щастя надзвичайно мало і на це є об'єктивні причини, натомість взаємозв'язок щастя і миру, миру як умови щастя є темою багатьох наукових досліджень (Freu, 2011: pp. 228–229).

Українці безумовно пов'язують свої сподівання на зменшення бід і страждань із перемогою, завершенням війни та настанням тривалого миру. Тому крім мобілізації ресурсів на захист країни та перемоги над агресором, не менш важливо вибудовувати візії повоєнного майбутнього для формування відповідних стратегій, політичних і соціально-економічних програм, а отже, дати відповідь на питання: якою є інтегральна мета стратегії повоєнного розвитку, яке місце в них посідатиме політика щастя і як це завдання реалізуватимуть практично? Як щастя з категорії «моральної свідомості, що позначає стан повного і тривалого вдоволення від життя загалом» (Єфименко, 2002: с. 729), перевести із царини психології та етики в царину державної політики, уникнувши пасток «уніфікації щастя» і нав'язування певних його стандартів усім членам суспільства чи примусового ошчасливлення на кшталт більшовицького гасла «Зажемено залізною рукою в комуністичний рай!»?

Розмірковуючи над вічним питанням про те, що є людським щастям, С.Б. Кримський, один зі співавторів книги про Г. Сковороду (Драч та ін., 1984), зазначав: «Ми не можемо дати однозначну відповідь на це питання, бо все життя людини є практичною відповіддю на питання про щастя, але ми можемо ставити тільки питання про “умови щастя людини”» (Кримський, 2010: с. 149). Водночас постають питання про те, якою є відмінність між щасливим суспільством і щастям окремої людини та чи є щасливе суспільство сумою індивідуальних щасть? Щоб наблизитися до відповідей на ці питання, варто зупинитися на деяких сучасних підходах до визначення та інтер-

⁶ Термін «українське щастя» використовують для узагальненого опису уявлень населення країни про щастя й відповідну оцінку власного благополуччя.

претації щастя, зокрема й дотичних до нього понять людських благ, благополуччя, добробуту, якісного і належного життя, які нерідко використовують як синоніми, а також умов, за яких стають можливими досягнення цілей і станів, описуваних цими поняттями.

Серед багатьох підходів і контекстів дослідження щастя в цій статті я зупинюся на залежності щастя від економічних та екологічних умов у їхній взаємопов'язаності. Актуальність такого аналізу зумовлена як глобальними, так і національними чинниками. Глобальні й локальні екологічні кризи та зумовлені ними природні катаклізми, наслідком яких є значні матеріальні втрати, зростання ризиків для життя та здоров'я людини, спричиняють загальне погіршення якості життя людей, а отже, й знижують можливість щастя. Згідно із сучасними поглядами, зменшення загальної кількості природного капіталу⁷ та глобальний дефіцит природних ресурсів підважують усталені моделі економічного зростання, вимірюваного внутрішнім валовим продуктом (ВВП, або GNP — gross national product), з яким пов'язують матеріальний добробут, рівень споживання населенням товарів і послуг. Втім, наприкінці XX — на початку XXI століття дедалі більше економістів, екологів, соціологів, філософів почали виносити на порядок денний питання про альтернативні, оновлені чи доповнені методології оцінки успішності суспільства, які не редукувалися б до показників ВВП. Британський економіст Р. Леярд висловив переконання, що інтегральною метою сучасної політики має бути людське щастя, а приросту щастя нації (GNH — gross national happiness) слід надавати такого ж суспільно-економічного й політичного значення, як і зростанню ВВП (Layard, 2005: р. 146). Так, щастя і благополуччя розглядають як справу всього суспільства — урядів, бізнесу, закладів освіти й охорони здоров'я, культури й дозвілля тощо (Global Happiness and Wellbeing Policy Report, 2019).

Беручи до уваги зазначені тенденції щодо критеріїв оцінки добробуту й успішності суспільства, для України на національному рівні важливо визначити не лише обсяги втрат, зумовлених російською агресією як в економічному, так і в екологічному вимірах (Gardashuk, 2022), а й економічну та екологічну вартість повоєнної відбудови; розробити стратегію узгодження економічної, соціальної та екологічної політики. Це допоможе уникнути небезпеки розв'язування повоєнних проблем за принципом «Економіка передусім!», «Спочатку економіка, потім довкілля» за умов обмежених природних ресурсів, виснаженого природного капіталу й деградованого, спустошеного довкілля.

⁷ Природний капітал — це природне довкілля та його біорізноманіття, які у поєднанні з соціальним, людським і створеним людиною формами капіталу (соціальним/культурним, людським і створеним людиною) забезпечують екосистемні товари (їжа, вода, сировина тощо) і послуги (підтримка клімату, ґрунтоутворення, природне очищення води і повітря тощо), тобто вигоди, які отримують люди від екосистем. Соціальний, людський і створений людиною капітал цілковито залежить від природного капіталу, який є незамінним, незамішуваним (Building a Sustainable and Desirable Economy-in-Society-in-Nature).

Для розв'язання цієї колізії слід розробити методологічне підґрунтя, на підставі якого можна було б урівноважити суб'єктивні уявлення про щастя та умови його досягнення з соціально-економічними, екологічними і природоохоронними національними стратегіями, відповідно до сучасних підходів у визначенні, оцінці та інтерпретації щастя.

Щастя та його умови

Оскільки щастя досліджують багато наукових дисциплін, а сама тема має тривалу історію, важко дати єдине уніфіковане загальноприйнятне визначення щастя. Щастя містить низку відчуттів та емоцій, які в сукупності формують, створюють задоволеність життям. Для досягнення стану щастя чи отримання досвіду щастя важливими є як суб'єктивні чинники, до яких належать психоемоційні особливості людини, її уявлення і спосіб мислення про щастя та способи його досягнення, так і низка об'єктивних цінностей, як-от здоров'я, дружба, родина, суспільне визнання тощо, без яких відчуття щастя не буде повним, як це, наприклад, обстоюють теорії «об'єктивного списку» (Besser, 2021: pp. 19–21), та обставин, що уможливають щасливе життя.

Як уже зазначалося, близькими до щастя є поняття благополуччя, добробуту, належного життя. Втім, згідно із сучасними поглядами, головною відмінністю щастя від добробуту є те, що перше відображає психічний стан людини, натомість добробут, благополуччя розглядають як оцінку переваг, які має особа і які сприяють відчуттю щастя. Беручи до уваги ці відмінності, Л. Бесер доходить висновку, що *щастя* — *це описове поняття*, і теорії щастя прагнуть описати психічний стан «відчувати себе щасливим» або «бути щасливим», натомість благополуччя, *добробут* — *нормативне чи оцінне поняття*, а теорії благополуччя покликані забезпечити оцінну структуру того, що робить життя людини належним і щасливим (Besser, 2021: p. 24). Іншими словами, благополуччя — це оцінне судження про те, що робить чиясь життя добрим, а щастя — це форма суб'єктивного благополуччя, яка описує психічний стан людини (Besser, 2021: pp. 54–55).

Важливою складовою благополуччя є матеріальні статки, які створюють умови для отримання задоволення, сатисфакції від життя, здійснення суб'єктивних бажань як досягнення стану щастя. У свою чергу, статки і матеріальний добробут людини не лише залежать від її особистих зусиль, спрямованих на підвищення власного добробуту, а й безпосередньо зумовлені функціонуванням економічної системи загалом та форм і способів залучення і залученості людини до неї. До таких форм і способів можна віднести можливість працювати й обирати форми зайнятості, рівень заробітної плати (дохід), перспективи кар'єрного зростання, купівельну спроможність і можливість вибору товарів і послуг, що забезпечують задоволення як базових фізичних, так і культурних потреб людини. Проте зв'язок між статками, матеріальним добробутом та щастям, як показують дослідження, не є лінійним і тому заслуговує на спеціальну увагу.

Для нас особливо важливо простежити та зрозуміти цей зв'язок у контексті українських реалій: як оцінки й переосмислення попереднього досвіду, так і проектування майбутнього, вироблення соціально-економічних стратегій та інструментів їх реалізації, щоб дати відповідь на питання, чи дійсно українці були (до 24 лютого 2022 року) найбіднішою і найнещасливішою нацією, як це нерідко інтерпретували вітчизняні ЗМІ та політики (див., напр.: Гончаров, 2022; Ярошук, 2017; У світовому рейтингу..., 2021), і що українці мають робити, аби бути щасливими.

Чинники, які забезпечують матеріальний достаток, умовно належать до «зовнішніх умов щастя», тобто умов, на які суб'єкт не має значного впливу, на відміну від «внутрішніх умов щастя», які відображають наше ставлення, мотивації та емоції. Розрізнення між зовнішніми та внутрішніми умовами щастя, вважає Л. Бесер, важливе для розуміння того, яким чином матеріальні статки і багатство сприяють щастю, наскільки людина залежна від них (Besser, 2021: p. 73).

Якщо цілком очевидно, що злидні, бідність, несправедливий розподіл матеріальних і суспільних благ породжують незадоволення життям, не роблять людей благополучними та щасливими, то питання про те, якою мірою матеріальні статки сприяють щастю і скільки доходу, багатства, грошей потрібно для щастя, є значно складнішим. Про це свідчить, наприклад, парадокс Істерліна (Easterlin paradox), згідно з яким зростання доходів і матеріального достатку приносить задоволення лише до певної точки (точки насичення), після чого відбувається біфуркація між добробутом та щастям, зокрема і внаслідок адаптації до підвищеного рівня доходу та отримуваних завдяки цьому благ. Згідно з дослідженнями економіста Ричарда Істерліна, проведеними в 1970-х роках у США, а це період економічного зростання після Другої світової війни, збільшення рівня споживання і добробуту населення з одночасним загостренням екологічних проблем і утвердженням постматеріальних цінностей, люди дійсно потребують достатку, аби бути щасливими, проте більше багатства не завжди означає більше щастя (Easterlin, 1974). Цей, здавалося б, парадоксальний висновок підтвердили й результати досліджень, проведених в інших країнах.

Водночас В. Франкл з тривогою застерігав від небезпек, які чатують на людину в «суспільстві достатку» та під тиском засобів масової інформації, що вихлюпують на людину «потоки стимуляції» для збільшення споживання. І якщо люди не хочуть бути поглинутими цим потоком, то мають навчитися розпізнавати, що суттєво, а що ні, що має сенс, а що ні, за що відповідати, а за що ні (Франкл, 2004). Це застереження набуло ще більшої гостроти у третьому тисячолітті через урізноманітнення технологій маніпулювання людською свідомістю та посилення тиску засобів масової інформації, особливо реклами, яку Н. Луман назвав найзагадковішим феноменом з усієї сфери мас-медіа (Луман, 2010: с. 74), а Х. Кортасар — цькуванням, яке «полегшує інші форми цькування з дистанційним керуванням» (Кортасар,

2009: с. 377). Нерегульоване прагнення економічного зростання замість задоволеності, сатисфакції життям породжує нові форми нещастя, зокрема масове зловживання психоактивними речовинами та новими наркотиками, а також поширену залежність від фаст-фудів, нав'язливих покупок, багатьох видів онлайн-діяльності тощо (Global Happiness and Wellbeing Policy Report, 2019). Водночас цій тенденції протистоїть (чи має протистояти) запит на особистісну відповідальність як за власне життя і його змістовне наповнення, так і за зовнішній світ.

Новітні дослідження підтверджують слушність висновку Р. Істерліна про те, що економічне зростання саме по собі недостатнє для продукування національного щастя та щастя окремих його громадян, хоча багаті люди й можуть здаватися щасливішими (Layard, 2005; Costanza, 2008; Global Happiness and Wellbeing Policy Report, 2019). Натомість прискорене економічне зростання, яке потребує більшої кількості природного капіталу і ресурсів, призводить до виснаження глобальних і локальних природних екосистем, деградації довкілля, екологічних криз, які збільшують загрози людському благополуччю і щастю. Це дає підстави для висновку про те, що економічне зростання може стати чинником не лише підвищення, а й пониження рівня щастя через погіршення якості довкілля, обмежене спілкування з природою, напружений ритм життя, зумовлений прагненням більше заробляти тощо.

В сучасній науці досягнуто консенсусу стосовно того, що благополуччя як окремих людей, так і нації загалом належить вимірювати не лише рівнем споживання, а й змістовним насиченим життям та необхідними для цього як зовнішніми, так і внутрішніми умовами. Зокрема, Р. Леярд називає «Велику сімку» чинників, що впливають на щастя (The Big Seven factors affecting happiness): родинні стосунки, фінансовий (матеріальний стан), робота, залученість у громаду та дружба, фізичне і ментальне здоров'я, персональна свобода і персональні цінності (Layard, 2005: р. 63). Важливим доповненням до цього переліку є можливість отримувати задоволення від споглядання природи та спілкування з нею. С.Б. Кримський, розмірковуючи про умови щастя, зауважував важливість спілкування з природою як з чимось більш абсолютним і високим, ніж окрема людина: «У природі є краса, а вона виявляється милістю до людини» (Кримський, 2010: с. 149). Доведено, що спілкування з природою задля дозвілля, душевної рівноваги, естетичного задоволення від споглядання та пізнання світу покращують настрій, когнітивні здібності й самопочуття людини, її задоволеність життям, сприяють комфорту, зміцненню здоров'я і підвищенню працездатності тощо. Наприклад, важливо зберігати елементи природи та збільшувати їхню частку у міському середовищі, де ритм життя людей особливо напружений і нерідко такий, що порушує еволюційно усталені біоритми. Тому достатня присутність природних компонентів є необхідним критерієм щасливих міст.

Результати емпіричних досліджень та їхній метааналіз однозначно підтверджують, що тісніший зв'язок людини з природою, який може виявляти

себе в різноманітних формах (які описують за допомоги таких термінів, як «прихильність до природи», «залученість у природу», «екологічна ідентичність», «емоційна прихильність до природи», «включення природи в себе», «спорідненість з природою» тощо), корелює з позитивним ставленням до природи і відчуттям щастя, рівень якого може варіювати відповідно до психоемоційних характеристик індивіда, гендеру, віку, освіти тощо (Capaldi et al., 2014). Таку позитивну кореляцію, зокрема, пояснюють за допомоги гіпотези біофілії (biophilia)⁸, яку Е. Вілсон (Wilson, 1995) і С. Келерт (Kellert, 1997) визначають як вроджене та еволюційно зумовлене тяжіння людини до природи, до інших живих істот. Враховуючи довгу історію нашого виду як мисливців, збирачів і землеробів, зауважує Е. Гулоне, важко заперечувати, що природне середовище не вплинуло відповідним чином на формування нашого когнітивного та емоційного апарату, а ґрунтовний аналіз значного корпусу літературних джерел призводить до висновку про те, що гіпотеза біофілії та пов'язані з нею ідеї знаходять підтвердження у багатьох дослідженнях (Gullone, 2000).

Крім того, психологи пояснюють позитивний вплив зв'язку з природою на самопочуття людини за аналогією з її залученістю у громаду та соціальні зв'язки, які входять, як зазначалося, до «Великої сімки» чинників щастя, натомість відірваність, відчуженість від природи подібні до соціальної відчуженості, яка понижує рівень щастя. Водночас статистика свідчить, що сучасна глобалізована й урбанізована людина дедалі менше часу проводить у природному середовищі та дуже обмежена у своїх контактах з природою. Ця відчуженість від природи, розрив із нею увіходять у суперечність з еволюційною історією і біосоціальною природою людини та негативно впливають на суб'єктивне самопочуття і відчуття щастя (Gullone, 2000).

Зв'язок людини з природою можна розглядати також як доповнення до інших зв'язків і взаємодій (родинних, культурних тощо), вагомих для відчуття щастя. Крім того, контакти з природою дають змогу задовольняти почуття біофілії, причетність до світу інших живих істот, а також передбачають екодружнє ставлення (pro-environmental attitudes) до світу і турботу про довкілля (Capaldi et al., 2014: p. 977), а отже, й піклування про загальне благополуччя. При цьому важливо наголосити, що любов до природи, зв'язок із нею саме доповнюють, а не замінюють форми людського спілкування, взаємодії, залученості у міжособистісні та соціальні зв'язки.

Поглиблений філософський і науковий інтерес до проблеми щастя на суб'єктивному, національному, глобальному рівнях ставить питання про методологію вимірювання щастя, оцінки та інтерпретації результатів, а також вироблення на цьому ґрунті відповідних практичних рекомендацій, формування політики щастя. Сучасна наука пропонує чимало методів

⁸ Людині також притаманне почуття біофобії (biophobia), з яким пов'язують страх перед певними видами тварин і яке забезпечує адекватні реакції людини на природні небезпеки. Біофілія і біофобія є формами реагування людини на специфічні природні подразники.

вимірювання та оцінки рівня задоволеності життям, благополуччя та щастя: опитування самооцінки, аналіз поведінки (поведінкові інструменти), магнітно-резонансна томографія та електроенцефалографія тощо, а з розвитком інформаційних технологій для дослідження різних аспектів щастя використовують штучний інтелект, машинне навчання, аналіз великих баз даних (Big Data) тощо. Опису й аналізу сфери застосування та ефективності цих методів, їхніх переваг і недоліків присвячено чимало літератури (див., напр.: Vesper, 2021; *Global Happiness and Wellbeing*, 2019).

Відповідно до мети цієї статті я зупинюся на методології, яка дає змогу розглядати щастя як внутрішній стан людини в єдності з такими його зовнішніми умовами, як економіка та стан довкілля, тобто на еколого-економічній моделі, засадовим для якої є розрахунок індексу щасливої планети (Happy Planet Index — HPI), або світовий індекс щастя, і яка бере також до уваги широкий спектр внутрішніх чинників щастя.

Ця методологія, запропонована 1996 року Новою економічною фундацією (The New Economic Foundation, або NEF) спільно з неурядовою організацією «Друзі Землі» (Friends of the Earth), ґрунтується на визначенні екологічної ефективності того, яким чином і коштом яких природних ресурсів (якою екологічною ціною) країни (нації) досягають тривалого, благополучного і щасливого життя свого населення. Іншими словами, індекс щасливої планети визначає ефективність «конвертації» природного капіталу (ресурсів) у тривале, комфортне й щасливе життя свого населення. Відповідно національний індекс щастя і його динаміка є індикатором оцінки якості життя та суспільного прогресу з урахуванням як психологічно-суб'єктивних (задоволення життям), так і об'єктивних економічних й екологічних чинників у більш цілісний спосіб, ніж це роблять під час обрахунку ВВП (The (Un)Happy Planet Index, 1986). Отже, пропонується модель суспільного поступу, ґрунтовану не так на кількісних параметрах економічного зростання, вимірюваного за допомогою ВВП, як на якісних параметрах і характеристиках розвитку з наголосом не на підвищенні рівня споживання за рахунок ресурсів планети, а на створенні умов для змістовного і наповненого сенсами життя, яке крім матеріальних містить такі людські блага, як дружба, турбота, любов, переконання, уява, розуміння, естетичне й когнітивне захоплення природою, участь у житті громади тощо. Перелічене відповідає Леярдовій «Великій сімці» чинників, що впливають на щастя. Ці блага не можуть бути повністю комерціалізовані та репрезентовані монетарним еквівалентом, але їхнє соціально-економічне значення не можна применшувати чи ігнорувати (Keat, 2000). Звідси випливає висновок, що якість життя населення, громад, привабливість місцевості чи регіону визначені не так рівнем їх індустріалізації та промислового розвитку, що було характерним для XIX–XX століть і що розглядали як визначальний чинник економічного зростання (і збільшення ВВП), як відповідністю екологічним стандартам і критеріям — це якість води, продуктів харчування, екологічна безпека та безпека життєдіяльності, комфортність, культурна самобутність і культурне

розмаїття. Як зазначено в другому огляді NEF: належне життя людства не можна досягати ціною планети Земля («Good lives don't have to cost the Earth») і відповідно належне життя кожної нації — ціною її національних природних багатств (The (Un)Happy Planet Index 2.0, 2007). Щасливе людське життя неможливе на нещасливій планеті, тобто планеті з деградованими екосистемами і виснаженими природними ресурсами, так само і щасливе життя нації неможливе у занедбаному довкіллі. Екстраполюючи цей висновок на українські реалії, можна сказати, що щасливе життя українців неможливе на спустошеній, збідненій землі. Тому в контексті екологічної політики дослідження щастя репрезентують нову структуру, за якою можна оцінити якість конкретної політики (Besser, 2021: р. 201), спрямованої на узгодження екологічних та соціально-економічних складових, коли збереження природного довкілля та невиснажливе й збалансоване використання природного капіталу розглядають як необхідну передумову безпечного, належного і щасливого життя людини.

Замість висновків

Нинішня російсько-українська війна руйнує як особистісний вимір щастя кожного українця, українського суспільства загалом, так і його зовнішні умови — довкілля та економіку.

Зараз від багатьох можна почути фразу: «як добре ми жили до 24 лютого 2022 року», хоча, мабуть, і серед них були ті, хто нарікав на своє життя до початку повномасштабної війни. Це пояснюється тим, що реалії останнього року кардинально змінили як наші внутрішні установки на сприйняття благополуччя та щастя, критерії його оцінки, так і зовнішні умови. Але чому ж до початку великої війни українці демонстрували низький рівень задоволення життям і вважали себе нещасливими? Спробуємо поміркувати над цим питанням.

Власне, однією із причин, чому українці нарікали на життя, було те, що вони порівнювали свої статки, можливості та добробут, з одного боку, зі статками заможніших співгромадян, зокрема й так званих вітчизняних «еліт», які не соромилися хизуватися своїм багатством часто-густо сумнівного походження, а з іншого — з уявними європейськими стандартами, але не з попередніми періодами свого життя, як-от з радянським часом суцільних дефіцитів і черг чи 1990-ми роками. Цю ситуацію можна порівняти зі Східною Німеччиною, приклад якої наведено в книзі Л. Бесер, де після падіння Берлінської стіни, такого бажаного для більшості німців, фактичний дохід населення колишньої НДР збільшився, але знизилося їхнє відчуття щастя. Причиною цього стала зміна так званої референтної групи, коли східні німці стали порівнювати свій добробут не з іншими країнами соціалістичного табору, у зіставленні з якими їхній рівень життя був значно кращим, а із заможнішою Західною Німеччиною (Besser, 2021: р. 180).

В реальному житті в усіх його вимірах не існує абсолютно щасливих людей, бо кожна людина стикається з хворобами, невдачами, тими чи тими прикросами, і водночас люди можуть вважати себе щасливими за різних обставин

і в різних ситуаціях (див., напр.: Frey, 2011), бо надзвичайно важливими є внутрішні установки людей, їхні уявлення про щастя та внутрішнє налаштування, а саме: вміння усвідомлювати свої внутрішні стани, здатність співчувати, мати почуття вдячності, оптимізму тощо (Besser, 2021: pp. 115–124). Не менш важливим для оцінки щастя є співвіднесення відчуття щастя певної групи людей зі станами інших референтних груп. Наприклад, Бруно Фрей, посилаючись на дослідження, що вказують на стани емоційного щастя, задоволення вояків, охоплених бойовим духом, критично зауважує, що, по-перше, такі суб'єктивні стани не можна вважати надійними індикаторами щастя, по-друге, стани задоволення відносно невеликої групи таких вояків слід порівнювати з негативними наслідками війни для значної частини цивільного населення та інших солдатів, які щасливими себе не відчують (Frey, 2011: p. 230).

Зараз дуже важко робити якісь остаточні висновки, прогнозувати майбутнє України та давати конкретні рекомендації. Тому викладене в цій статті є радше орієнтирами для міркувань на тему українського щастя та шляхів його досягнення відповідно до сучасних трендів.

Чи стануть українці щасливішими по завершенні війни? Звісно, сам факт завершення війни, а всі ми жадаємо перемоги над ворогом, стане значним внеском у приріст щастя. Хоча зараз достеменно ніхто не може сказати, яким саме буде завершенням війни і якою ціною. Водночас чинником, що понижує щастя, буде жаль за втратами, що їх завдала війна. Я не заторкуватиму тут морально-психологічний аспект, що стосується людських втрат та людських переживань, оскільки це тема спеціального дослідження, але зупинюся на соціально-економічному та екологічному аспектах, які, як було показано вище, є важливими зовнішніми чинниками щастя.

По-перше, зниження рівня благополуччя і статків, спричинене війною, вже справляє і надалі справлятиме негативний вплив на відчуття задоволеності життям. Також навряд чи можна буде очікувати швидкого підвищення рівня статків і благополуччя. Крім того, курс на євроінтеграцію, з яким українці пов'язують чимало очікувань і сподівань, також можуть супроводжувати доволі суперечливі наслідки, оскільки люди орієнтуватимуться на високі європейські стандарти життя, які не стануть одразу масово доступними в Україні, і це також понижуватиме рівень задоволеності життям.

По-друге, погіршення екологічних показників, спричинене бойовими діями та навмисними ворожими атаками на цивільну та промислову інфраструктуру, сільськогосподарські угіддя та природні екосистеми, також знижує якість життя людей, задоволеність від життя, а отже, і рівень щастя. Крім того, знищення живої природи перешкоджає задоволенню почуття біофілії, обмежує й збіднює емоційний світ людини⁹. Пovoєнна ж відбудова

⁹ Наприклад, у багатьох районах Чернігівщини мешканцям заборонено відвідувати ліси через можливу наявність мін, нерозірваних снарядів тощо. Люди відчують себе нещасливими не лише через неможливість збирати гриби чи ягоди, а й через порушення їхнього звичного способу життя, через відчуженість від лісів, які є частиною їхнього

Україні вимагатиме залучення дуже великого обсягу природного капіталу і природних ресурсів за умов високої конкуренції, що також може знижувати якість довкілля, нересурсний потенціал природи (рекреаційний, освітній, естетичний тощо), погіршуючи зовнішні умови досягнення благополучного щасливого життя.

Отже, для створення сприятливих умов для уможливлення українського щастя потрібно насамперед брати до уваги всі зовнішні та внутрішні чинники благополуччя, добробуту і щастя, розробляти плани дій не лише для відбудови економіки, а й для відновлення природних екосистем. Важливо, щоб українці зуміли відстояти, вибороти, віднайти своє щастя і вміло та розумно користуватися ним.

ДЖЕРЕЛА

- Гончаров, К. (2022). Українці входять до топ-10 найнещасніших націй — соціологи. В: *DW. Суспільство: Україна. 3 лютого 2022 р.* Взято з: <https://www.dw.com/uk/ukrainsi-vkhodiat-do-top-10-paineshchasnishykh-natsii-sotsiologhy/a-60642782>
- Драч, І., Кримський, С., Попович, М. (1984). *Григорій Сковорода: Біографічна повість*. Київ: Молодь.
- Єфименко, В. (2002). Щастя. В: *Філософський енциклопедичний словник* (с. 729). Київ: Абрис.
- Коргасар, Х. (2009). *Читанка для Мануеля: Роман*. Пер. з іспан. П.В. Тарашука. Харків: Фоліо.
- Кримський, С.Б. (2010). Про софійність, правду, смисли людського буття. В: *Збірник науково-публіцистичних і філософських статей*. Київ.
- Луман, Н. (2010). *Реальність мас-медіа*. За ред. В. Іванова, М. Мінакова. Київ: ЦВП.
- У світовому рейтингу щастя Україна займає п'яте місце з кінця — опитування. (2021). В: *LB. Ukraine*. Взято з: https://lb.ua/society/2021/01/14/475196_svitovomu_reytingu_shchastya_ukraina.html
- Франкл, В. (2004). *Людина в пошуках справжнього сенсу*. Переклад з англ. О. Замойської. Київ: КСД.
- Ярошук, О. (2017). (Не)щаслива нація. Чи справді українці — найнещасніші у Європі? В: *Вокс Україна*. Взято з: <https://voxukraine.org/ne-shhasлива-natsiya-chi-spravdi-ukrayintsi-najneshasnishi-u-yevropi>
- Besser, L. (2021). *The Philosophy of Happiness. An Interdisciplinary Introduction*. 1st ed. Routledge.
- Building a Sustainable and Desirable Economy-in-Society-in-Nature*. Report to the United Nations for the 2012 Rio+20 Conference. (2013). ANU E Press.
- Capaldi, C.A., Dopko, R.L., Zelenski, J.M. (2014). The relationship between nature connectedness and happiness: a meta-analysis. In: *Frontiers in Psychology. Sec. Cognitive Science*, 5, 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00976>
- Costanza, R. (2008). *Ecological Economics: Creating a Sustainable and Desirable Future*. Iowa State University.
- Easterlin, R.A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In: *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. Ed. by P.A. David, M.W. Reder (pp. 89–125). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-205050-3.50008-7>

життєвого світу. Те ж саме відчувають і мешканці Одещини, яких небезпека морських мін позбавила можливості рибалити, купатися в морі та відпочивати на узбережжі. До речі, ця ситуація багато в чому подібна до наслідків Чорнобильської катастрофи для українців, які повинні були покинути свої рідні села і болісно переживали відчуження не лише від домівок, а й від рідної природи.

- Frey, B.S. (2011). Peace, war, and happiness: Bruder Klaus as wellbeing facilitator. In: *International Journal of Wellbeing*, 1 (2), 226–234. <https://doi.org/10.5502/ijw.v1i2.5>
- Gardashuk, T. (2022). Environmental Threats of War in Ukraine. *Envigogica*, 17 (1). <https://doi.org/10.14712/18023061.639>
- Global Happiness and Wellbeing. Policy Report 2019*. (2019). Global Council for Happiness and Wellbeing.
- Gullone, E. (2000). The Biophilia Hypothesis and Life in the 21st Century: Increasing Mental Health or Increasing Pathology? *Journal of Happiness Studies*. 1 (3), 293–322. <https://doi.org/10.1023/A:1010043827986>
- Keat, R. (2000). Market Boundaries and Human Goods. In: *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 45: 23–36. <https://doi.org/10.1017/S1358246100003283>
- Kellert, S. (1997). *The Value of Life. Biological Diversity and Human Society*. Island Press.
- Layard, R. (2005). *Happiness: Lessons from a New Science*. Penguin Books.
- The (Un)Happy Planet Index. The Index of Human Well-Being and Environmental Impacts*. (1986). NEF; FoE.
- The (Un)Happy Planet Index 2.0. Why good lives don't have to cost the Earth*. (2007). NEF.
- Veenhoven, R., Diener, E., Michalos, A. (2000). What this journal is about. *Journal of Happiness Studies*, 1 (1): 5–8. <https://doi.org/10.1023/a:1010077309452>
- Wilson, E.O. (1995). *Naturalist*. Warner Books, Island Press.
- World Database of Happiness. Archive of Research Findings on Subjective Enjoyment of Life*. Retrieved from: <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/search-the-database/bibliography/>

Одержано 19.04.2023

REFERENCES

- Besser, L. (2021). *The Philosophy of Happiness. An Interdisciplinary Introduction*. 1st ed. Routledge.
- Building a Sustainable and Desirable Economy-in-Society-in-Nature. Report to the United Nations for the 2012 Rio+20 Conference*. (2013). ANU E Press.
- Capaldi, C.A., Dopko, R.L., Zelenski, J.M. (2014). The relationship between nature connectedness and happiness: a meta-analysis. In: *Frontiers in Psychology. Sec. Cognitive Science*, 5, 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00976>
- Cortazar, J. (2009). *Reader for Manuel: Novel*. Transl. from Spanish by P. Taraschuk. [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio. [=Копраcap 2009].
- Costanza, R. (2008). *Ecological Economics: Creating a Sustainable and Desirable Future*. Iowa State University.
- Drach, I., Kryms kyi, S., Popovych, M. (1084). *Hryhorii Skovoroda: Biographical novel*. [In Ukrainian]. Kyiv: Molod . [=Драч, Кримський, Попович 1984].
- Easterlin, R.A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In: *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. Ed. by P.A. David, M.W. Reder (pp. 89–125). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-205050-3.50008-7>
- Efimenko, V. (2002). Happiness. [In Ukrainian]. In: *Philosophical Encyclopedic Dictionary* (p. 729). Kyiv: Abris. [=Єфименко 2002].
- Frankl, W. (2004). *Man in Search of True Meaning*. Transl. from English by O. Zamoyska. [In Ukrainian]. Kyiv: KSD. [=Франкл 2004].
- Frey, B.S. (2011). Peace, war, and happiness: Bruder Klaus as wellbeing facilitator. *International Journal of Wellbeing*, 1 (2), 226–234. <https://doi.org/10.5502/ijw.v1i2.5>
- Gardashuk, T. (2022). Environmental Threats of War in Ukraine. *Envigogica*, 17 (1). <https://doi.org/10.14712/18023061.639>

- Global Happiness and Wellbeing. Policy Report 2019.* (2019). Global Council for Happiness and Wellbeing.
- Goncharov, K. (2022). Ukrainians are among the top 10 unhappiest nations — sociologists. [In Ukrainian]. In: *DW: Society*, 3 February 2022. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/ukraintsi-vkhodiat-do-top-10-naineshchasnishykh-natsii-sotsioloohy/a-60642782> [=Гончаров 2022].
- Gullone, E. (2000). The Biophilia Hypothesis and Life in the 21st Century: Increasing Mental Health or Increasing Pathology? *Journal of Happiness Studies*, 1 (3), 293–322. <https://doi.org/10.1023/A:1010043827986>
- In the World Happiness Ranking, Ukraine Ranks Fifth from the Bottom — Poll. (2021). [In Ukrainian]. In: *LB. Ukraine*. Retrieved from: https://lb.ua/society/2021/01/14/475196_svi-tovomu_reytingu_shchastya_ukraina.html [=У світовому 2021].
- Keat, R. (2000). Market Boundaries and Human Goods. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 45, 23–36. <https://doi.org/10.1017/S1358246100003283>
- Kellert, S. (1997). *The Value of Life. Biological Diversity and Human Society*. Island Press.
- Krymskyi, S. (2010). About Wisdom, Truth, and the Senses of Human Existence. [In Ukrainian]. In: *A Collection of Scientific Journalistic and Philosophical Articles*. Kyiv. [=Кримський 2010].
- Layard, R. (2005). *Happiness: Lessons from a New Science*. Penguin Books.
- Luman, N. (2010). *The Reality of Mass Media*. Ed. by V. Ivanov, M. Minakov. [In Ukrainian]. Kyiv: TsVP. [=Луман 2010].
- The (Un)Happy Planet Index. The Index of Human Well-Being and Environmental Impacts.* (1986). NEF; FoE.
- The (Un)Happy Planet Index 2.0. Why good lives don't have to cost the Earth.* (2007). NEF.
- Veenhoven, R., Diener, E., Michalos, A. (2000). What this journal is about. *Journal of Happiness Studies*, 1 (1), 5–8. <https://doi.org/10.1023/a:1010077309452>
- Wilson, E.O. (1995). *Naturalist*. Warner Books. Island Press.
- World Database of Happiness. Archive of Research Findings on Subjective Enjoyment of Life.* Retrieved from: <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/search-the-database/bibliography/>
- Yaroschuk, O. (2017). (Un)happy nation. Are Ukrainians really the unhappiest in Europe? [In Ukrainian]. In: *Vox Ukraine*. Retrieved from: <https://voxukraine.org/ne-shhasli-va-natsiya-chi-spravdi-ukrayintsi-najneschnishi-u-yevropi> [=Ярошук 2017].

Received 19.04.2023

Tetiana GARDASHUK, Doctor of Science in Philosophy,
Head of the Department of Logic and Methodology of Science,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Triokhsviatytelska St., Kyiv, 01001
gardashuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1831-2021>

THE MODERN INTERPRETATION OF HAPPINESS AND ITS APPLICABILITY TO UKRAINE

The article is dedicated to the analysis of modern approaches to the definition, conceptualization, and interpretation of happiness to outline the conditions of a happy life for Ukrainians (Ukrainian happiness). This is important for the development of a vision of a post-war future, the definition of the integral goal of post-war development, and the role of the policy of happiness in it.

The article considers subjective and objective, internal and external conditions of happiness, including the dependence of happiness on both economic and environmental conditions in their interconnectedness. The relevance of such an analysis is conditioned by the global situation

(the global environmental crisis, growth of the environmental threats and challenges, diminishing of the total natural capital, etc.) and the national reality (environmental damage as a result of Russian aggression and the challenges of post-war restoration).

Special attention is paid to the non-linear influence of material well-being and its effect on happiness, as well as the dependence of happiness on the quality of the environment. The analysis of this issue is based on the consideration of: 1) Easterlin paradox; 2) Layard's "The Big Seven factors affecting happiness" (family relationships, financial situation, work, involvement in the community and friendship, physical and mental health, personal freedom and personal values); 3) the methodology of "conversion" of natural capital into a long, comfortable, and happy life for people (Happy Planet Index); 4) hypothesis of biophilia as the evolutionarily determined psycho-emotional connection of man with nature and as a precondition of well-being and happiness (E. Wilson, S. Kellert).

It is concluded that for Ukraine it is important not only to estimate the economic and environmental losses caused by Russian aggression but also the economic and environmental cost of post-war reconstruction. A strategy for harmonizing economic, social, and environmental policies as components of an integral policy of happiness should be worked out. Nature should be considered not only as a source of economic growth but also as a basis for satisfying non-material human needs and feelings of biophilia.

Keywords: *happiness, well-being, material and environmental factors of happiness, biophilia, post-war reconstruction of Ukraine.*